

Kovács-Molnár Judit

NAKKASHANE

Hagyományos török könyvművészeti műhely a 21. Budapesti Nemzetközi

Könyvfesztiválon

2014. április 24-27.

A 2014. április 23-27-ig tartó nemzetközi könyvfesztivál díszvendége idén Törökország volt. A török szervezők koncepciója nemcsak a kortárs török könyvkiadást akarta reprezentálni, hanem a magyar származású könyvnyomtató, Ibrahim Müteferrika életművének és az első török nyelven könyveket kiadó nyomda történetének bemutatása mellett egy hagyományos, 16. századi, Szulejmán szultán korát idéző török könyvkészítő műhely (*nakkashane*) életre keltésével a könyvművészet fejlődését is szeretne volna megmutatni a látogatóknak. A könyvműhely létrehozásában oroszánrésze volt a Yunus Emre Török Kulturális Intézetek ankarai központjának.

A 16. századi műhely mind berendezésével, mind pedig a hét meghívott mester bemutatójával élethűen tudta megidézni a hajdani műhelyek hangulatát, tevékenységét. A mesterek a bemutatók során értékes információkkal szolgáltak a laikus és szakmabeli érdeklődőknek, és ezzel méltán vívták ki a látogatók elismerését.

Mivel tolmácsként volt szerencsém részt venni ezekben a programokban a nagy érdeklődésre való tekintettel úgy döntöttem, hogy egy rövid cikk formájában is bemutatom a műhelyben zajló hagyományos könyvkészítés különböző fázisait. Az információkat a mesterek elbeszélésre támaszkodva gyűjtöttem össze. Aki a további részletekre is kíváncsi az a cikk végén található irodalomjegyzék alapján tájékozódhat.

A hagyományos oszmán-kori műhelyekben a munkálatok a papír előkészítésével kezdődtek. Az eredetileg rongyalapú merített papírt azért kellett egyéb eljárásoknak is alávetni, hogy a későbbiekben a tinta és a festék ne folyjon szét rajta. A mester (*aharcı*) a papírt először vízben oldott keményítőt tartalmazó folyadékba merítette, majd megszáritotta. Ezután egy kovaköböl készült szerszámmal vagy egyszerűen egy sima achát kövecskével dörzsölte, hogy eltűnjenek az egyenetlenségek, és hogy fényes legyen a papír. Ezek után tojásfehérje és timsó felvert keverékéről a habot leszedte, majd a papírt belemártotta a folyadékba. A szárítás után ismét a csiszolás következett, majd a papírt legkevesebb 6 hónapig pihentette a felhasználás előtt, hogy a fenti anyagok teljesen átjárják.

A kézzel készült könyvek minőségét, tartósságát a papír mellett az íráshoz használt tinta és a díszítéshez használt festékek minősége is nagyban befolyásolta. A tintakészítő (*mürekbecii*) hosszadalmas és nagy fizikai erőt kívánó munkát végzett. A fekete tintához égetett lenmagolaj korma szolgált alapanyagul, a fehér tintához pedig ólomfehéret használtak. Ezekhez gumiarábikumot és lágy vizet tettek, és a keveréket fémmozsárban egy nehéz mozsártörő segítségével krémes állagúvá dolgozták át. A rosszabb minőségű tintához

is legkevesebb 70 000 mozdulat kellett, a jó minőséghez pedig legalább 500 000-szer kellett a nehéz mozsártörőt megforgatni.

A fárasztó fizikai munka megkönnyítése érdekében a múltban a tintakészítő a lábára erősítette a tintakészítő edényt, és lépegetve próbálta összedolgozni a különböző anyagokat. A legértékesebb tinta, az ún. zarándokok tintája a következő módon készült. A tintakészítő edényt a mekkai zarándoklatra induló karaván egyik tevéjének a lábára erősítették. A zarándoklat oda-vissza mintegy 7 hónapig tartott. Ezen idő alatt az alapanyagok teljesen összedolgozódtak, összeértek, és így egy nagyon jó minőségű tinta keletkezett, amelyet a mekkai zarándoklat még ráadásul szentté avatott. A kész tintát szintén pihentetni kellett, és körülbelül egy év múltán lehetett felhasználni.

A tintakészítés mellett a papíron alkalmazott festékek elkészítése is nagyon gondos munkát, pontosságot igényelt. A festékkészítő (*renkzen*) számára alapanyagként a festőnövények és a földfestékek kifogyhatatlan tárháza szolgált. A bemutatón a növények közül ismert és kevésbé ismert növényekkel találkozhattunk, mint például a hagymahéj, egy lila levelű, Perzsiában, Indiában őshonos, de Törökországban is termesztett bazsalikomfajta, a diólevél, hennafélék, és a medinai rózsa, amely egy hibiszkuszféle ehető növény, és amelyet gyógyteaként is használnak. A változatos színű földfestékek természetes és égetett formában kerültek felhasználásra. Kötőanyagként gumiarábikumot, timsót, zselatint és növényi eredetű tragant-gyantát használt a mesterek. Ez utóbbi az *Astragalus Gummifer* nevű tüskés bokorfajta mézgájából készül, és egyébként a márványozott papír készítésénél is fontos szerepet játszik. Miután az alapanyagokat fa,- kő,- porcelánmozsárban vagy a *desteseng* nevű márványból készült kéziszerszámmal összetörték, és speciális recepteket követve lágy vízzel dolgozták össze. A festékek esetén is nagyon fontos volt a pihentetés, hiszen csak így jutottak tartós festékhez. Mind a tinta, mind pedig a festék készítésénél a hívő muzulmán mesterek nagy jelentőséget tulajdonítottak annak is, hogy a felhasznált víz lehetőleg szent forrásból, kútból származzon.

Ha a papír, a tinta és a festék az írásművész és a díszítőmester rendelkezésére állt, megkezdődhetett a könyv tartalommal való megtöltése.

Az írásművészet magas szinten való üzéséhez jó minőségű tollakra volt szükség. Leggyakrabban nádtollakat használtak. A nád Iránból érkezett, és a kalligráfus (*hattat*) maga faragta ki a *bicki* nevű szerszámmal. A nád mellett egy jávai fafajta levelének nagyon kemény és tartós szárát is használták írásra. A tinta felkeverésére egy afrikai sünfajta tüskéje szolgált.

Köztudomású, hogy az arab írásnak mintegy 10-12 típusa van. A különböző írástípusokhoz a mesterek különböző vastagságú tollakat használtak. A betűk írásának megkezdése előtt pontrendszerrel kellett a sorok és a betűk helyét kijelölni, és csak ezután látott neki a mester az írásnak.

Amikor az írott szöveg rajta volt a papíron, az a díszítőmester (*müzehhib*) kezébe került, aki egyrészt bearanyozta a megfelelő betűket, illetve az írást geometrikus vagy növényi ornamentikájú motívumokkal vette körbe. Ehhez először sablonok segítségével kereteket kellett rajzolnia, majd a keretekbe meg kellett terveznie a hagyományos motívumkincs felhasználásával a díszítést. Ezt követte a motívumok kifestése illetve aranyozása. Az aranyozáshoz először aranyfüstlapok és zselatin vagy egyéb természetes kötőanyag összekeverésével aranyozó festéket kevert ki, majd különböző ecsetek

segítségével felvitte a papírra. Érdekeséggéppen jegyezném meg, hogy az ecsetek cobolyszőrből vagy kismacska levágott szőréből készültek.

Amikor a könyv lapjai elkészültek nem maradt más hátra, mint a belső borítók elkészítése, a könyvlapok összefűzése és a könyvkötés.

A belső borítókhoz a könyvkötő mesterek általában egy különleges technikával a márványozással készült papírt használták. A márványozási technika egyébként egy Európában is ismert módszer, és különösen Itáliában űzték nagyon magas fokon. A Közel-Keleten szintén nagyon népszerű papírdíszítéshez szükség van egy nagy négyszögletű fém tepsire, amelybe a víz en kívül meghatározott arányban ökörepe illetve tragant-gyanta kerül. Ezek az anyagok biztosítják, hogy a későbbiekben a víz felszínére kerülő festék ne süllyedjen le az edény fenekére, illetve hogy a színek ne folyjanak össze. A mester (*ebrucu*) a földfestékek felhasználásával készült oldatokat rózsafanyelű, lószőr ecsettel permetezi szét a vízfelületen. Ezután történik a mintakialakítás fanyelű fémtűkkel, fémfogú fésűkkel, majd a díszítendő papírt ráhelyezi a vízfelületre. Rövid várakozás után a papírt sarkainál fogva már le is lehet húzni onnan. Viszonylag rövid száradási idő után rendelkezésre állt a márványozott papír a könyv „felöltöztetéséhez”.

A könyvkötő mester (*mücellit*) először sűrű, szinte szövészerű fűzéssel összekötötte a könyv lapjait, hogy ne essenek szét. A könyv bekötéséhez legtöbbször bőrkötést alkalmaztak, mert ez volt a legtartósabb. A bőrök közül általában kecskebőrt, a legfinomabb kötésekhez pedig kecskegida bőrt használták (*sahtıyan*). Emellett néha az olcsóbb és kevésbé tartós textilt és a márványozott papírt is felhasználták a borítóhoz.

A munkafolyamat a bőr vékonyításával kezdődött. Ezt követte a mintatervezés, mert a borítók az esetek többségében gazdag díszítéssel voltak ellátva. Ha készen volt a minta, akkor azt a mester egy fémműveshez vitte, hogy az fém mintanyomó-dúcot készítsen a rajz alapján. Közben a mester megtervezte, és kivágta a borító fedelét keménypapírból vagy fatáblából, majd a bőrt egy 1-2 tonna nyomóerejű préssal a keményfedélre préselte. Csak ezután történt a minta bőrre préselése a fém nyomódúc segítségével, majd a mintát aranyozással, díszítőfestéssel látta el. Végül a papírlapokat a márványozott belső borítókat és a bőrkötést összedolgozta. Így nyerte el a könyv végső formáját. Ugyanezzel a technikával nemcsak könyvborítók, hanem tekercstartók, értékesebb szerszámok tartódobozai és díszdobozok is készültek.

A hagyományos könyvkészítés nagy elmélyülést igényelt. A munkára való összpontosítás érdekében a mesterek munka közben imádkoztak vagy Allah nevét ismételték. Gyakran előfordult az is hogy a hosszú nádfurulyán, a *neyen* játszani tudó társuk zenéje mellett végezték a nagy figyelmet és kitartást követelő munkát. Mindezt a bemutatók során is megtapasztalhattuk, mert az egyik ifjú mester kiváló ney játékosként a szúfi zene rejtelmeibe is beavatta a nagyközönséget.

A budapesti Yunus Emre Török Kulturális Intézet a nagy érdeklődésre való tekintettel tervezi, hogy mind amatőrök, mind pedig szakemberek számára tanfolyamokat és workshopokat szervez, hogy az érdeklődők elmélyíthessék ismereteiket a hagyományos oszmán-török könyvművészet területén.

VÁLOGATOTT SZAKIRODALOM

A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében fellelhető művek:

Bayhan Nezvati: Türk kitap medeniyeti, Istanbul Büyükşehir Belediyesi, Istanbul, 2008.

Aysin Yoltar-Yildirim: Ottoman Decorative Arts, Ministry of Culture and Tourism, Ankara, 2009.

Edwin, Biney: Turkish miniature painting and manuscripts, The Metropolitan Museum of Art, Los Angeles, 1973.

The history of the book in the Middle East, Ed: Geoffrey R. Roper, Ashgate Press Burlington, 2013.

A budapesti Yunus Emre Török Kulturális Intézet könyvtárában található művek:

Egyéb művek:

Banu Mahir: Osmanli Minyatür Sanati, Kabalci Yayınevi, Istanbul, 2005.

Fuat Basar-Yavuz Tiryaki: Türk Ebru Sanati, Gözen Yayınları, 2000.

Hasan Özönder: Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü, Konya, 2003.

Kemal Cig: Türkiye Kitap Kitapları, Istanbul, 1971.

M. Bedreddin Yazır: Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli, Ankara, 1972.

M. Ugur Derman: İslam Kültür Mirasında Hat Sana'atı, IRCICA, Istanbul, 1992

M. Ugur Deman: Türk Sanatında Ebru, Akbank Yayını, Istanbul, 1977.

Süheyl Ünver: Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları, Istanbul Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 1958.

Fotógaléria: A fotókat készítették Végh Dániel és Fraszt Márta fotográfusok

